

Belma Buljubašić

(NE)MOGUĆNOST TRANZICIONE PRAVDE¹

(IM)POSSIBILITY OF TRANSITIONAL JUSTICE

Sažetak

Beogradski krug i Centar za kulturnu dekontaminaciju pokrenuli su projekt koji ima za cilj izdavanje svezaka koji se bave mogućnostima i nemogućnostima tranzicione pravde, naročito u zemljama nekadašnje Jugoslavije. „Zajednica sećanja“ skup je tekstova nekoliko autora, a glavne teme su: kolektivna i pojedinačna odgovornost za ratne zločine, osjećaji žrtava ratnih zločina, uloga svjedoka genocida, te suočenje s krvavom prošlošću. Poseban akcent stavlja se na dva stravična evropska genocida: Auschwitz i Srebrenicu. Uredništvo je najavilo izdavanje još ovakvih svezaka, a cilj je pokretanje javne debate o osmišljavanju zajedničke budućnosti.

Ključne riječi: *tranziciona pravda, zločin, prošlost, žrtve, genocid, odgovornost, sjećanje, pravo*

Summary

Belgrade circle and Centre for cultural contamination started project which have aim to distribute some issues about possibilities and impossibilities of taransitional justice, prior in countries of

---

¹ Prikaz knjige: Obrad Savić i Ana Miljanić (eds.): *Zajednica sećanja – Tranziciona pravda u istorijskoj perspektivi*, I izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2006.

former Yugoslavia. The community of memories are collective texts a few authors, and main subjects are: collective and individual responsibility for war crimes, feelings of genocide victims, role of witnesses, and who we can to affront wit our bloody past. In the special focus authors write about two European genocides: Auschwitz and Srebrenica. Editorial announced some new editions, and main aim is public debate about making our future (countries of former Yugoslavia).

Key words: *transitional justice, crime, past, victims, genocide, responsibility, memories, and law*

Povodom organiziranja međunarodnih seminara *Tranziciona pravda u bivšoj Jugoslaviji?*, u periodu od 2004. do 2006. godine, Beogradski krug i Centar za kulturnu dekontaminaciju pokrenuli su jedinstven izdavački projekt. Riječ je o izdavanju seminarских svezaka koji se bave problemima tranzicione pravde, a prvi svezak, *Zajednica sećanja: Tranziciona pravda u istorijskoj perspektivi*, izašao je u okviru časopisa Beogradski krug. Prvo izdanje knjige, koju uređuju Obrad Savić i Ana Miljanić, skup je 12 tekstova koje su objavili učesnici spomenutih seminara, a cilj ovog izdanja, prema riječima Obrada Savića, jest nadilaženje najbliže prošlosti kako bi se dalje moglo raditi na demokratskim procesima. Na seminare su pozivani svi građani koji žele da se suoče s onim što se dogodilo u bliskoj prošlosti. Glavna tema seminara bila je mogućnost tranzicione pravde u zemljama bivše Jugoslavije i kako savladati prošlost. Željelo se pokazati koliko se trenutno uspjelo u želji da se stvore lokalne forme tranzicione pravde.

Prvi dio knjige, koji nosi naziv „Zajednica sećanja“, sadrži četiri teksta čije teme se odnose na dva stravična evropska genocida 20. stoljeća - Auschwitz i Srebrenicu. Šta je odgovornost? Moraju li pripadnici jednog naroda osjećati odgovornost zbog zločina koji su počinjeni u njihovo ime bez obzira na to jesu li i oni učestvovali u njemu? Jesu li Srbi moralno odgovorni za zločin koji je u njihovo ime počinjen nad Albancima, Hrvatima i Muslimanima tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji? Ovo su samo neka od pitanja na koja odgovara Nenad Dimitrijević u tekstu „Moralna odgovornost za

kolektivni zločin“, u kojem podvlači razliku između kolektivnih i režimskih zločina. Kolektivni zločini su oni gdje se računa na saglasnost podanika. Kao dobar primjer za ovo autor navodi Miloševićev režim. Režimski zločini su oni gdje se podrazumijeva nezavisnost režimskog aparata od podanika. Čitajući tekst Omera Bartova „Kontroverza o izložbi o Vermahtu: politika dokaza“, čitaoci će primijetiti da je tema zločina Vermahta još uvijek veoma aktualna bez obzira na to što su se zločini dogodili prije više od 60 godina.

Drugi i treći dio knjige, „Tranziciona pravda“ i „Od Nirnberga do Haga“, posvećen je vladavini prava u zemljama tranzicije, te nedostacima dvaju sudova u kojima se sudi optuženima za ratne zločine protiv čovječnosti. Autori čiji su radovi objavljeni u drugom dijelu knjige objašnjavaju koji su osnovni problemi tranzicione pravde i šta ona znači u periodima radikalnih društvenih promjena. Dileme tranzicione pravde provlače se kroz cijelu historiju i može se konstatirati da se uvijek iznova nameće kao problem. Kako postići vladavinu prava u zemljama u tranziciji? U zemljama u kojima su se dogodili strašni zločini i zbog kojih je živote izgubilo toliko nevinih ljudi? Na koji način prevladati pravni sistem starog režima i uspostaviti novi.

„Dilema tranzicione pravde nastaje u periodima suštinske političke promene. Kada je pravni sistem zahvaćen promenom, izazov pred kojim se uobičajeno shvatanje vladavine prava nalazi svakako je radikalniji“, navodi Ruti Teitel u tekstu „Vladavina prava u tranziciji“.

Isti autor ističe da je u zemljama tranzicije uloga međunarodnog prava veoma bitna jer „obezbeđuje alternativnu konstrukciju prava, koja je, uprkos značajnoj političkoj promeni, postojana i trajna“.

U periodima političkih transformacija često dolazi do radikalnih pravnih promjena.

Prema Jonu Elsteru, kada govorimo o instituciji pravde, razlikujemo tri vida: legalnu, administrativnu i čisto političku pravdu. Najveću poteškoću predstavlja odvajanje legalne pravde, koja je glavna tema knjige, od političke pravde. On u svom tekstu „Struktura tranzicione pravde“ navodi da neizvjesnost okončanja nekog postupka najviše govori o njegovoj legalnosti. To je, po njegovom

mišljenju, legalna pravda. S druge strane je čista politička pravda, koju može predstavljati i namješteno suđenje, i njen ishod je unaprijed poznat. To je kada nova vlast jednostrano odluči kako riješiti neki postupak bez prava na žalbu. „Potpuna izvesnost postoji samo na nameštenim suđenjima“, navodi Elster.

Tranziciona pravda obuhvata više ravni, a to su: nadnacionalne institucije, nacionalne države, korporativna tijela te pojedinci.

Sve zemlje koje prolaze period tranzicije suočavaju se s istim problemom – naslijeđem starog sistema, s kojim se moraju boriti. Prema mišljenju Niela J. Kritza, sve tranzicione vlade imaju isti problem. Treba li vođama zbačenog sistema, kao i njihovim pristalicama, suditi za sva nedjela. Jedna grupa teoretičara tvrdi da je to neophodno, dok drugi zastupaju mišljenje da takvo nešto nije uobičajeno za demokratiju i da bi proglašenje amnestije bilo najbolje rješenje. Ova pitanja ostaju uvijek aktuelna.

„Neka od najvećih zlodela ipak su bili zločini i u vreme starog režima, ali se za njih nije sudilo. Ukoliko su oni već zastareli u vreme tranzicije, mogu li nove vlade počiniocima pozivati na odgovornost za ove zločine?“, pita se Kritz.

Ko sve treba biti kažnjen za greške prethodnog režima? Tako Kritz navodi primjer kada je u borbi za zaostavštinom Istočne Njemačke, 1991. godine, pokrenut postupak protiv grupe mladića koji su izvršavali naredjenja i ubili više od 600 ljudi koji su pokušali pobjeći preko granice. Prva suđenja naišla su na brojne kritike, jer su mnogi smatrali da su ovdje kažnjeni oni sa dna društvene odgovornosti, dok su vođe ostali nedodirljivi. Također, autor navodi i Ruandu kao primjer i pita se šta bi se dogodilo da je nova vlast Ruande pokrenula postupak protiv svih onih koji su učestvovali u genocidu u kojem je stradalo pola miliona ljudi. „Na optuženičkoj klupi bi se našlo između 30 i 100 hiljada građana Ruande – što predstavlja nemoguću situaciju i što bi potpuno destabilizovalo čitav proces tranzicije.“

Također, osim pitanja ko sve treba snositi odgovornost, nameće se i pitanje kolike trebaju biti kazne za učinjena (ne)djela. Pojedinci se zalažu za ukidanje smrtno kazne u zemljama u kojima je zakonski dozvoljena, a koje se nalaze u periodu tranzicije. „Postoji mišljenje da bi smrtna kazna samo povećala napetosti u

društvu“, navodi Niel J. Kritz i tvrdi da je za uspjeh demokratske tranzicije veoma važno osigurati punu istinu. Zato je važno krivično suđenje, ali i formiranje komisije za istinu. „Proglašenjem dana sećanja, otvaranjem muzeja, podizanjem spomenika i uključivanjem bliske istorije u nastavni program državnog školstva mogu se još u inicijalnim fazama tranzicije, jednom za svagda, priznati greške prošlosti.“

Pored ovoga, neophodna je nadoknada žrtvama. Iako za neke gubitke (kako nadoknaditi gubitak članova porodice?) ne postoji nadoknada, na taj način se zapravo zvanično priznaje da je nanesena bol tim ljudima.

Kao poteškoća tranzicione pravde navodi se i problem njenog finansiranja. Žrtve imaju puno pravo da traže odštetu za pretrpljenu bol. Suđenja zvaničnicima i vođama je također skup proces. Ipak, pravda se ne može postići ako se na njoj štedi.

Veoma intrigantan tekst u zborniku je „Opasnost od svijeta bez neprijatelja: Lemkinova reč“, autora Michaela Ignatieffa, u kojem autor govori o, kako kaže, danas gotovo zaboravljenom tvorcu riječi genocid – Rafaelu Lemkinu. Ignatieff govori o genocidu kao zločinu u službi utopije. „Zamisao“ zločina protiv čovečnosti “opire se intuiciji, a mora se izboriti s alarmantnijom mišlju da ljudi zapravo ne žele svet u kome vlada bratstvo, već svet u kome nema neprijatelja“, kaže Ignatieff, koji tvrdi da je Lemkinova kovanica genocid u današnje vrijeme toliko izlizana i zloupotrebjavana.

Zašto je zločin protiv jednog naroda zločin prema svim ljudima svijeta? Lemkin bi odgovorio da je to zbog toga što sva ljudska bića žive u jednoj civilizaciji. Naše naslijeđe rezultat je doprinosa svih naroda.

Tranziciona pravda suočava se s brojnim izazovima. David A. Krocker postavlja pitanje – „Kako mlada demokratija može da se obračuna sa ozbiljnim kršenjem ljudskih prava koje su počinili raniji autoritativni režimi, njihovi oponenti ili borci u unutrašnjim ratnim sukobima?“

Neophodno je formiranje komisija za istinu, dostupnost istine javnosti, javna svjedočenja, odgovornost i kazna, javna rasprava, odšteta za žrtve, pomirenje... Pored navedenog, i međunarodno građansko društvo (MGD) može doprinijeti tranzicionoj pravdi.

Postoje dvije vrste MGD-a: grupe građanskih društava iz jedne zemlje koje pomažu građanima druge zemlje i međunarodne neprofitne organizacije.

U trećem dijelu knjige, „Od Nirnberga do Haga“, autori objašnjavaju „nedostatke“ ova dva suda. U tekstu „Značaj Nirnberga“ Richard Wasserstrom objašnjava pravila i principe Tribunala u Nürnbergu koji se odnose na individualnu odgovornost. Naime, protivnici rata u Vijetnamu pozivali su se na Nürnberg odbijajući regrutaciju. Rachel Taylor u svom radu „Priča o dvama sustavima“ govori o Haškom tribunalu i problemima s kojima se susreću advokati i suci. Haški tribunal predstavlja slojevitu instituciju. Usvojio je elemente pravila iz područja općeg prava, ali i iz građanskog prava.

„Teškoće s hibridnim sustavom nemaju samo suci. U nastojanju da se prilagode kombiniranim pravilima i jedinstvenoj proceduri, s ozbiljnim se izazovima suočavaju i advokati“, navodi Taylor.

I na kraju, vraćam se na prvi dio knjige, gdje se, po mom mišljenju, nalazi najaktualniji tekst u knjizi (ako je tako moguće reći s obzirom na osjetljivost teme). Riječ je o tekstu beogradskog profesora Obrada Savića „Sećanje na ratne zločine: da li žrtve mogu da govore?“ Tekst je pripremljen za međunarodnu konferenciju *Echos of genocide: Bosnia 1995-2005.*, koju je organizirao Institut za proučavanje genocida, Univerziteta u Amsterdamu, a u ovom izdanju je dodatno prerađen. Prof. Savić naglašava da se svi trebaju suočiti s krvavom prošlošću i pokušava odgovoriti na brojna pitanja koja ga, kako kaže, muče još od tragičnog događaja u Srebrenici. Je li moguće oprezno sjećanje na genocid? Predstavlja li to uvredu za žrtve i njihovu nesretnu sudbinu. Svi koji žele odgovorno da se suoče s prošlošću moraju oprezno reafirmirati ono što je došlo prije nas.

„Neophodno je učiniti sve da se prisvoji užasna prošlost, premda znamo da ona ostaje, u suštini, neprisvojiva, bez obzira da li je reč o filozofskom sećanju ili o jezičkom prvenstvu i kulturi uopšte“, kaže Savić, dodajući da „to ne znači da treba prosto prihvatiti brutalno nasleđe ratnih zločina, već znači osloboditi to nasleđe na drugi način i održavati ga u životu“.

Je li moguće bdjeti nad žrtvama, nad onima kojih više nema i kojima ne možemo pomoći? Autor ovdje naglašava paradoks

odanosti drugome kao žrtvi – neophodno je da pišemo drugačije, jer ako bi prestali pisati to bi bila najgora izdaja.

Kako je moguće svjedočiti u ime žrtava, jer pravi svjedoci su oni koji ne mogu da svjedoče. To su oni ljudi koji su dotakli dno. Umjesto njih govore preživjeli, ali kao pseudo-svjedoci.

Stroga rekonstrukcija činjenica (pravnih, historijskih, političkih, socijalnih...) neophodna je za žrtve stravičnog genocida.

Prema riječima Giorgija Agambena (kojeg Savić najčešće citira u tekstu), u srži svakog sjećanja postoji „jedna suštinska praznina“. Preživjeli svjedoče o stvarima o kojima je nemoguće svjedočiti. Neophodno je obratiti pažnju upravo na tu prazninu. „...Oslušivati ono što je nedorečeno“, navodi Agamben.

Koja je uloga svjedoka? Čovjek čija su svojstva čovjeka uništena treba da govori o nečovječnosti koja je to uzrokovala, što znači, kako navodi autor, da jednakost čovječnosti i nečovječnosti nikada nije savršena. Nikada nije moguće uništiti ono ljudsko, nešto uvijek ostaje. „Svedok je taj ostatak“, naglašava.

Autoritet svjedoka je u tome što govori u ime žrtve. On je subjekt svjedočenja.

Imena Auschwitz i Srebrenica najužasnija su imena od bilo kojih drugih. Elie Wiesel, jedan od najboljih poznavalaca kada je u pitanju holokaust, kaže da oni koji nisu proživjeli to iskustvo nikada neće znati, oni koji jesu nikada neće reći u potpunosti. Prošlost pripada mrtvima.

Da bi zaštitili dostojanstvo žrtve, potrebno ju je zaštititi, kako od neprijatelja tako i od prijatelja, koji su, kako naglašava autor, banalni moralisti koji su svojom samonametnutom krivicom uzurpirali „krhko svedočanstvo preživjelih“.

Agamben navodi da je etika moguća samo ako prepoznamo pustoš i smeće ljudskog roda koja postoji u svakome od nas. Žrtve ne zaslužuju puko sažaljenje i moraliziranje. One zaslužuju mnogo više.

Mi moramo stvoriti novu etiku. Smrt ne može govoriti, i mi moramo pokušati da nikada ne prestanemo govoriti.

Kada je riječ o međunarodnom pravu, kažnjavanju počinitelja genocida i sjećanju na žrtve, autor podvlači da je veoma bitna razlika između odštete žrtvama i kazni za zločine.

Hannah Arendt je rekla: „Predmet sudskog procesa u Jerusalemu bila su Eichmannova nedjela, a ne patnja miliona nedužnih žrtava.“

„Nepravda naneta žrtvama ne može se kompenzovati samo za patnje nanete u prošlosti, već i za umanjene šanse za dostojanstven život u budućnosti“, kaže Savić.

Važno je napomenuti da posljednji dio knjige čini „Dokumentacija“, gdje su objavljeni planovi i programi seminara, Ukaz o proglašenju Zakona o saradnji SRJ sa Haškim tribunalom, te prijedlog teksta Deklaracije o Srebrenici, koju Narodnoj skupštini Republike Srbije podnose nevladine organizacije: Komitet pravika za ljudska prava, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Građanske inicijative, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Žene u crnom, Beogradski krug, Fond za humanitarno pravo i Inicijativa mladih za ljudska prava.

Ovo je prva knjiga u kojoj su objavljeni radovi učesnika seminara. Prema najavi urednika izdanja Obrada Savića predviđeno je objavljivanje još svezaka koje bi trebale da „pokrenu javnu debatu u čijoj osnovi stoji načelno uverenje da je osmišljavanje zajedničke budućnosti neraskidivo povezano sa samoodgovornim tumačenjem zajedničke prošlosti“.